

UNA POPOVIĆ¹
Filozofski fakultet, Novi Sad

PITANJE O TEHNICI: HAJDEGEROVO PROMIŠLJANJE SAVREMENOSTI

Sažetak: Hajdegerovo pitanje o tehnici u ovom radu biće analizirano s obzirom na osnovne postavke njegove pozne filozofije. U okviru tog istraživanja pitanje o tehnici biće razloženo na svoje konstitutivne elemente, za koje će dalje biti pokazano da su integralni aspekti Hajdegerovog drugog početka mišljenja. Smisao postavljanja pitanja o tehnici shvata se kao jedno od odlikovanih mesta pripreme novog početka filozofije.

Ključne reči: Hajdeger, tehnika, pitanje, suština, filozofija

Pitanje o tehnici jedno je od pitanja koja su zaokupljala mnoge savremene filozofe, preciznije – filozofe XX veka. Ovo pitanje u savremenom dobu postaje aktuelno na sasvim drugačiji način nego što je to bilo za, recimo, modernu ili antičku filozofiju: dok je za stare Grke pitanje o tehnici bilo moguće postaviti jedino putem pitanja o značenju i opsegu pojma *techne*, koji se bitno razlikuje od našeg poimanja tehnike, moderna filozofija se donekle sa podrazumevanjem odnosi prema naučno razvijenoj tehnici, prihvatajući je kao sastavni deo i aspekt saznavanja sveta oko nas.² Za savremenu filozofsku misao ovaj problem postao je, međutim, nezaobilazan, upravo zbog neposrednog i prevlađujućeg uticaja tehnike na svakodnevni život: on, stoga, izbija u prvi plan.

Jedan od najvažnijih savremenih filozofa koji su se bavili problemom tehnike svakako je Martin Hajdeger. Ključni njegov spis posvećen ovoj temi – *Pitanje o tehnici* – iako mnogo proučavan i tumačen, i dalje predstavlja jedno od težih Hajdegerovih dela. Njegovo razumevanje otežano je kompleksnom terminologijom pozne Hajdegerove filozofije, te načelno veoma teškim pristupom njenom izvornom smislu. Upravo stoga ovaj rad ćemo posvetiti pokušaju da se Hajdegerovo postavljanje pitanja o tehnici kontekstualizuje s obzirom na okvire njegovog poznog mišljenja. Cilj našeg rada stoga će biti skiciranje horizonta naspram kog se može i treba razumeti Hajdegerovo tematizovanje problema tehnike.

¹ E-mail adresa autora: una.popovic@gmail.com

² Kada je u pitanju antička filozofija, pre svega bismo mogli govoriti o odnosu *poiesis*-a i *techne*-a kod Platona i Aristotela, odnosno o postepenom menjanju tradicionalnog razumevanja ovih pojmova. U te okvire mogli bismo smestiti i mnogobrojna Platonova razmatranja sofistike i retorike kao veština. U pogledu moderne filozofije, pod uticajem razvoja nauke, pojavljuje se ideja da ono veštačko i umetno, tehničko, može posredovati bolji saznavni uvid u ono prirodno: najvažniji primeri toga su teleskop i mikroskop. Ova tendencija očituje se u epohalnom poimanju fizike kao mehanicističke.

PITANJE O TEHNICI: POČETNE POSTAVKE

Kada govorimo o Hajdegerovoj tematizaciji problema tehnike, najpre je potrebno detaljno sagledati način na koji je ova tema kod Hajdegera uopšte postavljena. U poznoj fazi Hajdegerove misli, naime, skoro ni jedna tema i ni jedan pojam nisu upotrebljeni u svom uobičajenom ili tradicionalnom značenju: u pokušaju da raskrsti sa prvim, a započne *drugi početak* filozofije (mišljenja), Hajdeger vrlo pedantno i sasvim radikalno promišlja sve ideje i pojmove kojima se u tom postupku koristi. Neke od njih su neposredno naznačene i istaknute, dok neke ostaju u pozadini izdvojenih tema i istraživanja, ali zbog toga nisu ništa manje značajne: ovo i jeste jedan od razloga zbog kojih je tako teško ući u unutrašnji smisao Hajdegerovog poznog mišljenja.

Među temama koje u tom smislu ostaju u pozadini posebno se izdvajaju problemi metoda i načina mišljenja u filozofiji: ovo je posebno interesantno i neobično, budući da se čini da Hajdeger svaku od tema koje eksplicitno analizira vizira upravo iz ove perspektive načina i metoda. Tako će svako od neposredno postavljenih pitanja i problema više govoriti o tome *kako* se o tim pitanjima i problemima može na pravi način pristupiti, nego što će ciljati na same te teme: ono *kako mislimo* uvek je ispred onoga *o čemu* mislimo, budući da način mišljenja, za Hajdegera, unapred određuje i ono kako će se predmet mišljenja za to mišljenje pokazati.

Slično, onda, važi i za postavljanje pitanja o tehnici: o tome govori i sam Hajdeger, kada u prvom delu svog spisa *Pitanje o tehnici* kaže: „Mi pitamo o *tehnici* i želeli bismo time da pripremimo slobodan odnos prema njoj. Odnos je slobodan ako otvara naše bivstvovanje suštini tehnike”.³ Pitanje o tehnici, stoga, treba postaviti kao pitanje o *suštini* tehnike: ovo novo pitanje, izgleda, sasvim je drugačije od starog, odnosno ono oslobađa mogućnost za to da se staro pitanje razume i postavi na pravi način.

Drugim rečima, ukoliko želimo postaviti pitanje o tehnici, mi moramo razumeti šta je tehnika, odnosno moramo znati o čemu pitamo – pitanje o suštini tehnike, onda, smera na rasvetljavanje same tehnike u jednom preciznijem vidu, pitanjem o njenom (su)štastvu. Napokon, u ovom obliku tradicionalna filozofija uglavnom je i tematizovala svoje ključne teme i motive: pojam suštine kao *esencije* pripada registru filozofije i metafizike, te označava osobeno filozofski pristup istraživanju – pristup, koji bi se, po pravilu, trebao razlikovati od, recimo, naučnog ispitivanja iste te tehnike.

U tom smislu Hajdeger najpre razdvaja filozofski pristup tehnici od onih ne-filozofskih. On kaže: „Zato se uobičajena predstava o tehnici, po kojoj je ona sredstvo i ljudsko delo, može nazvati instrumentalnim i antropološkim određenjem tehnike”.⁴ Pitanje o tehnici, kao pitanje o njenoj suštini, trebalo bi da obezbedi usko filozofski manir ovog istraživanja.

Međutim, ovako shvaćeno Hajdegerovo postavljanje pitanja o tehnici, kao pitanja o njenoj esenciji, sasvim je pogrešno. Najpre, kao što je već pomenuto, Hajdeger se u poznoj filozofiji bitno i radikalno ograđuje od tradicionalnog razumevanja filozofije, pa stoga i od načina njenog postupanja. Utoliko ćemo sasvim omašiti ako *pitanje o suštini*

³ Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici”, str. 9

⁴ Isto, str. 10

zamenimo za *pitanje o esenciji*: pojam esencije neposredno pripada tradicionalnoj metafizici, dakle, upravo onom registru koji Hajdeger kritikuje još od svojih ranih radova.

Dalje, tako postavljeno pitanje usmerava nas najpre na samu tehniku – na ono *o čemu* ono pita. Međutim, iz prethodnih razmatranja možemo videti da je ovakva neposrednost za Hajdegera zatvorena, budući da je kompromitovana određenim manirom i horizontom mišljenja. Pitanje o suštini tehnike onda se mora razumeti najpre kao pitanje o mogućnostima i načinima *postavljanja pitanja* o tehnici, a tek sekundarno kao pitanje o tehnici samoj. Kantovskim rečnikom rečeno, ovo pitanje više govori o nama koji pitamo, nego o onome o čemu se pita.

Ukoliko Hajdegerovo istraživanje tehnike postavimo na ovakav način, prinuđeni smo na to da pratimo pomenutu radikalizaciju njegovog poznog mišljenja, odnosno na to da u našu interpretaciju ne unosimo unapred usvojene predstave o tome kako bi filozofsko istraživanje trebalo da izgleda. Zapravo, ovim upravo pogađamo Hajdegerove izvorne intencije: hoteći da se u potpunosti ogradi od prvog početka filozofije, te da otvori mogućnost za njen drugi početak, Hajdeger zapravo predlaže radikalizaciju ne samo tumačenja i razumevanja pojedinih filozofskih problema i tema, već i same filozofije, u celini.⁵ Ovaj njegov potez oličan je čak i u promeni imena filozofije: umesto da se koristi starim pojmom, Hajdeger u poznoj filozofiji govori o *mišljenju* [*Denken*]. Iznova, međutim, ovde treba obratiti pažnju na ono *kako*, više nego na ono *šta*: ključno pitanje za Hajdegera ovde je kako misliti filozofski, koji su načini da se misli filozofski, ali izvorno – anlogno sa početnim zasnivanjem filozofije u Grčkoj.⁶ Drugim rečima, drugi početak mišljenja trebalo bi da bude jednako neopterećen već usvojenim postupcima i oblicima mišljenja kao i prvi.⁷

Ova Hajdegerova ambicija ispostavlja se kao veoma problematična u svom izvođenju. Koliko god da je sama njena ideja jednostavna i razumljiva, njeno izođenje u praksi pokazuje se kao veoma otežano – navika da se misli u određenim okvirima i na određeni način teško se prevazilazi. O tome svedoči i sam Hajdegerov razvojni put, odnosno napuštanje projekta ponuđenog u njegovoj ranoj filozofiji, zaključno sa *Bivstvovanjem i vremenom*: ovaj projekat i način mišljenja za Hajdegera nisu bili dostatni, nisu mu obezbedili mogućnost da sa filozofijom započne izvorno i bez predrasuda. U pozadini tih problema možemo uočiti i jedno od najvažnijih pitanja Hajdegerove filozofije: ovde se radi o ispitivanju toga šta filozofija *danās*, sada, treba da bude i u čemu je njen smisao. Još od ranih radova Hajdeger postojano postavlja ovo pitanje putem raznih implicitnih i eksplicitnih rasprava sa svojim filozofskim savremenikima, kao i sa tradicionalnim filozofskim pozicijama – iako je ovaj problem tematski naglašen tek u poznoj filozofiji, on se ipak može uočiti u svim njenim fazama.

Za naš problem pitanja o tehnici iz prethodnih razmatranja možemo izvesti sledeće zaključke: (1) postavljanje pitanja o tehnici je jedno od mesta na kojima Hajdeger u poznoj filozofiji ispituje mogućnosti i smisao same filozofije. Dalje, (2) činjenica da se

⁵ Up. Ijsselling, S., „The end of philosophy as the beginning of thinking”, str. 394

⁶ Up. Hajdeger, M., „Što je to – filozofija?”, str. 265-266; Maly, K., „Reading and thinking: Heidegger and the hinting Greeks”, str. 46-47

⁷ Up. Zarader, M., „The mirror with the triple reflection”, str. 32

radi o preispitivanju toga šta filozofija jeste *danas* dodatno precizira okvire u kojima se ovo pitanje postavlja, te stoga precizira i samo pitanje: ovde se nikako ne radi o tome šta filozofija danas nudi, već šta ona danas može da postane, u skladu sa svojom izvornom idejom. U tom smislu Hajdeger će i postaviti ideju *drugog početka mišljenja*, odnosno jedne *buduće* perspektive filozofije, kako bi označio da je reč o mogućnostima mišljenja koje su u savremeno doba otvorene, a koje nisu bile otvorene u prošlosti.⁸ Utoliko se njegovo pitanje o tehnici odnosi na modernu tehniku, nikako na analogne pojmove srednjovekovlja ili antike.⁹

Odnos prvog i drugog početka, prošlosti filozofije i njene budućnosti, postavljen je tako da markira njen savremeni, sadašnji položaj: Hajdeger će o ovome mahom govoriti kao o *pripremi* drugog početka mišljenja. (3) Pitanje o tehnici stoga je jedan od načina da se posredno govori o savremenosti filozofije. Napokon, (4) ukoliko je tako, onda iznova možemo potvrditi našu tezu da se kod postavljanja pitanja o tehnici najpre radi o tome kako filozofski treba misliti (o tehnici), odnosno reč je o načinima i oblicima novog filozofskog mišljenja.

U tom duhu treba razumeti i prethodno citirano mesto iz *Pitanja o tehnici*, koje govori o razgraničavanju filozofskog od ne-filozofskog istraživanja problema tehnike: iako je najpre izgledalo da se ovde radi o klasičnom razdvajanju, posredovanom pojmom suštine i metafizičkim mišljenjem, nedostupnom naukama i svakodnevnom zdravom razumu, videli smo da je reč ipak o nečemu drugom. Razlika filozofskog i ne-filozofskog u ovom kontekstu tiče se unutrašnjeg horizonta same filozofije, ne toliko njenog razdvajanja od drugih disciplina i njima primerenih načina promišljanja.¹⁰ Drugim rečima, ovde je reč o tome da se unutar same filozofije prepoznaju oni misaoni obrasci koji joj ne pripadaju izvorno – ili, pak, ne pripadaju njenim savremenom mogućnostima, a koji ipak predstavljaju deo njene tradicije. Takvi obrasci se, ipak, ne mogu prosto odbaciti, kao što je to slučaj sa van-filozofskim mišljenjem: oni se moraju preuzeti i problematizovati *iznutra*, te na taj način dovesti do svoje pune transparentije i smisla – do razumevanja njihovog filozofskog značaja.

Hajdeger to u *Pitanju o tehnici* čini analizom dva već pomenuta načina razumevanja tehnike: kao sredstva i kao ljudskog dela. U prvom slučaju ispostavlja se da tehnika nije samo sredstvo, već *način razotkrivanja*, te spada u domen *istine*.¹¹ U drugom slučaju ispostaviće se da tehnika, sagledana iz vizure svoje suštine, a ne prosto kao skup oruđa i uređaja, nije nešto nad čim čovek gospodari, već nešto što gospodari nad čovekom – što unapred uslovljava kako način njegovog života i postupanja, tako i način na koji misli o svetu i o sebi samom.¹² Napokon, ova dva vida razumevanja tehnike u svojoj međusobnoj pripadnosti se pokazuju tek na osnovu njihovog ovako shvaćenog smisla.

⁸ Up. Hajdeger, M., *Prilozi filozofiji*, str. 159, 349

⁹ Up. Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici”, str. 16

¹⁰ U tom duhu Hajdeger kaže: „Tamo gde se ne pojavljuju granice između disciplina ipak ne vladaju nužno samo bezgranična neodređenost i neprekidno proticanje. Naprotiv, tu se može razmatrati od svakog pojednostavljenja oslobođen sklop čisto mišljene stvari”. Hajdeger, M., „Anaksimandrov fragment”, str. 262

¹¹ Up. Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici”, str. 14

¹² Isto, str. 18-19; Wright, K., „The place of the work of art in the age of technology”, str. 255

PROBLEM PITANJA: PITANJE O TEHNICI KAO PITANJE

Razmatrajući Hajdegerovo postavljanje pitanja o tehnici, videli smo da se ovom pitanju kao pitanju ne sme prići olako: najpre je bilo reći o tome da je pitanje o tehnici zapravo postavljeno kao pitanje o suštini (moderne) tehnike, a potom smo videli i na koji način se i tako postavljeno pitanje može pogrešno razumeti. Oslanjajući se na širi kontekst Hajdegerovih strategija u poznom periodu, bili smo u prilici da nešto preciznije odredimo karakter ovako postavljenog pitanja.

Međutim, da bismo ovo pitanje mogli u potpunosti odrediti, našu analizu moramo još neposrednije povezati sa načelnim postavkama Hajdegerove pozne filozofije. Ovo se pre svega odnosi na prethodno pomenuti problem načina filozofskog mišljenja u novom ključu, koji smo markirali kao pravi smisao preispitivanja sadašnjeg, aktuelnog važenja i smisla filozofije za Hajdegera.

Naime, kao što je već pomenuto, Hajdeger se u poznoj filozofiji ograđuje od prethodno utvrđenih i uhodanih postupaka i oblika mišljenja koji se vezuju za filozofiju. Utoliko ne smemo zanemariti čak ni činjenicu da se tematizacija problema tehnike izvodi pod zastavom *pitanja* o tehnici: ukoliko postavljamo pitanje (o tehnici), onda moramo razumeti šta znači pitanje, odnosno šta znači postavljanje pitanja. U prethodnom poglavlju sličnu strategiju analize upotreбили smo kako bismo bolje razumeli ono *o čemu* ovo pitanje pita, dakle, samu tehniku, i tako smo došli do preciznije formulacije našeg pitanja, sada kao pitanja o suštini tehnike. Sada ovu strategiju primenjujemo na pitanje samo; međutim, sam spis *Pitanje o tehnici* ovde nam nije od velike pomoći, već se moramo okrenuti drugim Hajdegerovim radovima iz ovog perioda.

Problem pitanja u poznoj Hajdegerovoj filozofiji zauzima posebno važno mesto. Njegov značaj uveden je u najmanju ruku već sa fundamentalnom ontologijom, odnosno sa načinom na koji Hajdeger predstavlja osnovnu nit njoj pripadne strategije mišljenja. Hajdeger, naime, govori o *pitanju o bivstvovanju* kao centralnoj temi fundamentalne ontologije – kako je poznato, ovo pitanje sasvim je zakriveno tradicijom filozofije, te Hajdeger, pozivajući se na Platona, već na prvoj strani *Bivstvovanja i vremena* zaključuje da je čak i *način postavljanja pitanja* o bivstvovanju za nas danas problematičan. Problem pitanja tako je još od ranih radova za Hajdegera figurirao kao marker problematizacije mogućeg načina filozofskog mišljenja, u ovom slučaju mišljenja o bivstvovanju. U tom duhu mogli bismo reći da je celokupno *Bivstvovanje i vreme* posvećeno istraživanju uslova mogućnosti da se misli bivstvovanje, odnosno da se mišljenje o njemu postavi na ispravan način – drugim rečima, da se na takav način postavi pitanje o bivstvovanju.

Prateći ovu liniju, dalje možemo zaključiti: motiv pitanja kod Hajdegera smera na to da se označi osobeno filozofski način mišljenja, primeren samoj stvari o kojoj je reč. U tom duhu Hajdeger naglašava da se *pitanje o bivstvovanju* mora postaviti kao *pitanje o smislu bivstvovanja*, odnosno o onom horizontu na spram kog nam je uopšte moguće da ga razumemo; slično preciziranje pitanja prethodno smo videli na primeru poteza od *pitanja o tehnici* do *pitanja o suštini tehnike*. Ovako postavljeno pitanje o bivstvovanju zaista radikalizuje Hajdegerov projekat fundamentalne ontologije i suprotstavlja ga tradicionalnim ontologijama, pre svega Aristotelovoj: Hajdeger želi da pita o uslovima

moгуćnosti da se nešto poput bivstvovanja uopšte razume i tek utoliko njegova ontologija pretenduje na fundamentalnost.

Iako u poznoj filozofiji neće zadržati terminologiju *Bivstvovanja i vremena*, Hajdeger, čini se, ipak zadržava osnovne probleme svoje rane filozofije, te i osnovni cilj svog istraživanja. Radikalizacija njegovog mišljenja ne očituje se toliko u promeni osnovnih motiva i problema, koliko u načinu na koji se njima pristupa: kako je poznato, Hajdeger napušta pozicije fundamentalne ontologije upravo zbog toga što mu nisu omogućavale da do kraja sprovede svoje namere.¹³ U skladu s tim možemo očekivati da se i problem pitanja i njegovo razumevanje bitno menja u ovim novim okvirima: ono bi sada trebalo da prati ovaj pomereni i radikalizovani način postavljanja pitanja o bivstvovanju.¹⁴

Radikalizacija o kojoj govorimo očituje se, dakle, upravo u preokretanju načina postavljanja pitanja o bivstvovanju: ukoliko je fundamentalno-ontološka analiza kretala od bivstvjućeg (tubivstvovanja), kako bi na osnovu njega pristupila bivstvovanju, sada Hajdeger pokušava da polazeći od bivstvovanja samog [*Seyn*] misli o bivstvjućem.¹⁵

Drugim rečima, ukoliko je Aristotelova ontologija pitanje o bivstvovanju postavila u obliku pitanja o bivstvovanju *bivstvjućeg* (*bivstvjuće kao bivstvjuće*), filozofija *Bivstvovanja i vremena* ovo pitanje postavila je kao pitanje o *bivstvovanju* [*Sein*] bivstvjućeg, oslanjajući se dominantno na analitiku tubivstvovanja. U ovom slučaju izdvojeno je jedno bivstvjuće, čije je ontološko ustrojstvo takvo da razumevanje bivstvovanja može posebno jasno da se tematizuje. Međutim, pozna Hajdegerova filozofija želi da postavi pitanje o bivstvovanju na jedan redukovani način, zaobilazeći bivstvjuće kao polaznu tačku. Drugim rečima, pozna filozofija pita o bivstvovanju samom, bez obzira na bivstvjuće, bar u prvom redu.

Ovako kompleksno razumevanje pitanja o bivstvovanju rezultovaće brojnim pomeranjima unutar pozne Hajdegerove filozofije: jedno od najvažnijih je uvođenje forme *pred-pitanja* [*Vorfrage*], koje kao metodsko sredstvo treba da preispita i dopuni ulogu koju je u okvirima fundamentalne ontologije igrala analitika tubivstvovanja. Pred-pitanje za pitanje o bivstvovanju unutar pozne filozofije postaje *pitanje o istini*, a ne pitanje o bivstvovanju tubivstvovanja: njegov posrednički karakter neposredno je usmeren na zaobilaženje perspektive nekog bivstvjućeg.¹⁶ Međutim, ovo ipak ne znači da je tematizacija tubivstvovanja u okvirima pozne filozofije izostala – ovo je veoma važno, zbog toga što se Hajdegerove kompleksne pojmovne veze često pogrešno razumeju, te se gubi iz vida da se i kod filozofije i kod postavljanja pitanja uvek povratno radi o čoveku. Drugim rečima, Hajdeger nigde ne hipostazira bivstvovanje kao neko bivstvjuće, te se ono kao „subjekt” postavlja samo metaforički, u cilju naznačavanja određenog misaonog držanja koje treba zauzeti. Kada tematizuje tubivstvovanje u poznoj filozofiji, Hajdeger ga terminološki postavlja kao *tu-bivstvovanje* [*Da-sein*], te ga najčešće dovodi u vezu upravo sa problemom pitanja.

¹³ Up. Guignon, C., „Philosophy and Authenticity: Heidegger’s Search for a Ground for Philosophising”, str. 94

¹⁴ Up. Kockelmans, J. J., *On the Truth of Being*, str. 247-248

¹⁵ Up. von Hermann, F.-W., *Wege ins Ereignis*, str. 73-79

¹⁶ Up. Ridling, Z., *The Lightness of Being*, str. 527

Kako, onda, treba shvatiti motiv pitanja u poznoj Hajdegerovoj filozofiji? Prateći ideju da bivstvovanje treba misliti polazeći od njega samog, Hajdeger preokreće odnos pitanja i pitanog, te govori o tome kako se pitanje može postaviti samo na osnovu nekog već datog, unapred poznatog razumevanja onoga o čemu se pita. Drugim rečima, Hajdeger kaže da neko tu-bivstvovanje uopšte može da postavi pitanje o bivstvovanju samo zbog toga što je samo bivstvovanje već nekako otvoreno za takvo pitanje, odnosno zbog toga što je ono unapred nekako razumljivo.¹⁷ Ove pozicije zvuče slično onima iz *Bivstvovanja i vremena*, ali su radikalizovane postojanim Hajdegerovim naglašavanjem poteza koji polazi *od bivstvovanja samog* [*Seyn*]: on govori o tome da nam se bivstvovanje samo u svom smislu *dobacuje* [*Zuwurf*] i *dosuđuje* [*Zuspruch*].

Šta više, ovo dobacivanje bivstvovanja, njegovo otvaranje za poimanje, *povesno je uslovljeno*, što će reći *različito* za različite povesne trenutke: utoliko se o Hajdegerovoj poznoj filozofiji često govori kao o povesnom mišljenju bivstvovanja [*seinsgeschichtliche Denken*]. Pri tome ovo povesno treba strogo razlikovati od istorijskog [*historische*]: ovde se ne radi o nekoj hronologiji ili istorijskom napretku misli, već o mogućnostima da se bivstvovanje razume, koje se na istoriji filozofije i zapadne civilizacije analiziraju kao njihova *povest*.

Drugim rečima, iako Hajdeger ne hipostazira bivstvovanje kao neko bivstvujuće, niti smatra da postoje različita „bivstvovanja” za različite epohe misli¹⁸ – u kom smislu bi se onda posredno samo bivstvovanje odredilo kao proizvod ljudske misli, neki njen „najviši” sadržaj do koga može dopreti u određenom istorijskom trenutku – on ipak govori o tome da nam je mišljenje bivstvovanja kroz tradiciju filozofije posredovalo različite njegove „smislove”, kao horizonte na osnovu kojih se, onda, u tom povesnom trenutku razumevalo i bivstvovanje bivstvujućih. Hajdegerova radikalizacija postavljanja pitanja o smislu bivstvovanja onda se dominantno sprovodi fokusiranjem ovog povesnog njegovog karaktera, te pokušajem da se takav njegov karakter zahvati na formalni način. Posredno će ovakav pokušaj imati za cilj da rasvetli karakter mišljenja bivstvovanja uopšte, odnosno da omogućiti da se u savremenosti još jednom započne sa njim – ali sada u svetlu transparentije uslova mogućnosti takvog mišljenja.

Problem pitanja, kao što smo pomenuli, ovde ima naglašeno mesto: pitanje je ono *između* tu-bivstvovanja i bivstvovanja, ono što omogućava prolaz u tematizaciju formalnih okvira mišljenja o bivstvovanju unutar pozne filozofije. Za naše pitanje o tehnici prethodne analize poslužiće kao osnov za preciziranje njegovog karaktera: najpre, (1) pitanje o tehnici *kao pitanje* mora se razumeti u kontekstu vizure odnosa tu-bivstvovanja i bivstvovanja, odnosno njihovog radikalizovanog razumevanja. Dalje, (2) takvo njegovo situiranje još jednom govori o tome da sa pitanjem o tehnici nije najpre reč o samoj tehnici, već o određenom načinu mišljenja, pripadnom novom postavljanju filozofije. U konkretnom, važno je da razumemo da ovo pitanje nije ni *odlikovano pitanje*, u smislu analitike tubivstvovanja, ni *pred-pitanje*, u smislu pitanja o istini – ili o umetnosti, kada je reč o suštini jezika – već jedno od pitanja putem kojih Hajdeger istražuje sam karakter povesnog mišljenja o bivstvovanju.

¹⁷ Up. Hajdeger, M., *Prilozi filozofiji*, str. 296; Lehmann, K., *Vom Ursprung und Sinn der Seinsfrage II*, str. 734

¹⁸ Up. von Hermann, F.-W., *Wege ins Ereignis*, str. 363

Naime, sa Hajdegerovom poznom filozofijom nalazimo se tek u *pripremi* drugog početka mišljenja, te stoga i nismo u mogućnosti da na tradicionalni način zatvorimo njegove misaone strukture; umesto toga, mi se, Hajdegerovim rečima, nalazimo *na putu* [*unterwegs*], te smo prinuđeni da na različitim slučajevima istražujemo karakter mišljenja koje pokušavamo da zasnujemo.¹⁹ Pitanje o tehnici tako se ispostavlja kao jedan od tih slučajeva, jedno od mesta na kojima nam je već sada moguće misliti u novom ključu, prvenstveno zbog toga što ovo pitanje odgovara povesnom trenutku unutar koga mislimo, savremenosti.²⁰ U tom smislu onda ovo pitanje jedno je od odlikovanih: ono sa jedne strane govori o našem savremenom položaju na jedan filozofski način, ali sa druge takođe tematizuje i način na koji se o takvom položaju u savremenosti može misliti.

PROBLEM SUŠTINE: PITANJE O TEHNICI KAO PITANJE O SUŠTINI

Hajdegerovu tematizaciju tehnike u prethodnim razmatranjima predstavili smo dominantno preko načina na koji je pitanje o tehnici uopšte i postavljeno: u tom kontekstu videli smo da je ovo pitanje *kao pitanje* bitno vezano za Hajdegerovo promišljanje smisla i načina izvođenja filozofije u savremenom dobu uopšte, ali i da je ono dominantno postavljeno kao pitanje *o suštini* tehnike. Naša dalja razmatranja sada još jednom želimo da vratimo na problem suštine, koji predstavlja marker za razdvajanje onog filozofskog i onog ne-filozofskog unutar filozofski otvorenih mogućnosti da se pitanje o tehnici uopšte postavi.

Kada govorimo o razdvajanju filozofskog i ne-filozofskog u ovom kontekstu, mi zapravo govorimo o preciziranju karaktera novog filozofskog mišljenja, kakvo sada Hajdeger želi: ono ne-filozofsko ovde neće biti prosto van-filozofsko – nešto što bi se ticalo antropologije, psihologije i slično, već su u pitanju određeni načini mišljenja, koji su prethodno bili prihvaćeni upravo kao filozofski, ali koji u tom smislu nisu odgovarajući za novo mišljenje. Drugim rečima, ovde se radi o jednom pročišćavanju filozofije od njene tradicije, ali ne prosto od njene „istorijske” tradicije – tema i motiva koji su deo njene prošlosti, već od njene „povesne” tradicije, od određenih *načina mišljenja* koji su pripadali nekom drugom povesnom trenutku i nekoj drugačijoj otvorenosti bivstvovanja za razumevanje. Time bi se, po pretpostavci, otvorio prostor za sagledavanje onih misaonih strategija koje odgovaraju savremenom povesnom trenutku.

Kao što možemo videti, ovaj motiv, preko kog smo uveli problem suštine (tehnike), napoređan je sa zaključcima do kojih smo došli tematizovanjem karaktera pitanja (o tehnici). U oba slučaja pitanje o suštini tehnike razložili smo tako da sada u njegovom prvom planu ne stoji sama tehnika, fenomen kojim se bavimo, već određen način mišljenja, koji treba da karakteriše savremeni položaj filozofije. U skladu sa tim prethodno

¹⁹ Up. Hajdeger, M., *Prilozi filozofiji*, str. 62

²⁰ Up. Takeichi, A., „On the origin of nihilism – in view of the problem of technology and karma”, str. 371-372

smo govorili o pitanju o tehnici kao o jednom osobenom mestu na kom nam je moguće da zakoračimo u pravcu nove filozofije: ovo pitanje, upravo kao *pitanje* osobenog ustrojstva i karaktera, obezbeđuje nam tu mogućnost. Kao što smo prethodno naglasili, ono stoga istovremeno predstavlja i primer novog filozofskog postupka ka kome Hajdeger teži, ali i ispitivanje granica i odlika takvog postupka, te se zbog toga ipak radi o odlikovanim slučajevima pitanja.

Ovde je važno primetiti da se, za razliku od prethodnih sličnih slučajeva u ranim radovima, ovde ne radi o odlikovanom bivstvujućem ili fenomenu, već o *odlikovanom načinu pristupa*: takav način pristupa primeren je povesnom trenutku savremenosti, te obezbeđuje povesno mišljenje u tom kontekstu. Ipak, ovo ne znači da se iz tog trenutka i položaja na povesni način može misliti o bilo kojoj temi – Hajdeger to izričito poriče, budući da svoje mišljenje označava epitetom pripremnog. Stoga, povesni položaj obezbeđuje da se adekvatno, na povesni način, misli samo o određenim temama – jedna od njih je i tehnika.

Postavljajući pitanje o suštini tehnike, kao što smo već videli, Hajdeger ne smera na neku revitalizaciju tradicionalne metafizike, niti sa suštinom cilja na esenciju. Međutim, pojam suštine i postavljanje pitanja o suštini nisu isključivo vezani za problem tehnike: Hajdeger će u poznoj filozofiji na mnogim mestima koristiti istu formulu, pitajući, na primer, o suštini umetnosti, jezika, istine, razloga i slično. U skladu sa prethodnim izvođenjima, sada možemo tvrditi da se u svakom od ovih slučajeva radi o istom zahvatu, istom načinu mišljenja, odnosno o temama koje su povesno otvorene za adekvatnu filozofsku analizu na isti način na koji je to slučaj sa tehnikom.²¹ Čini se da dva motiva naše analize – pitanje i suština – markiraju ono specifično ovog načina mišljenja, istraživanja i misaonog držanja. Međutim, ukoliko pod suštinom više ne razumevamo esenciju, šta sada uz pomoć tog pojma mislimo?

Pojam suštine u poznoj Hajdegerovoj filozofiji posebno je interesantan, budući da naglašava njegov odnos prema metafizici i tradiciji filozofije. Kao što je već rečeno, tradicionalna pitanja i probleme, kao i načine mišljenja, Hajdeger želi da zaobiđe, ali to ne čini tako što će ih prosto odbaciti, već tako što će ih u potpunosti preuzeti, te dovesti do njihovih krajnjih granica, na osnovu čega će se pokazati njihov pravi smisao. Ovaj postupak komplementaran je postupku destrukcije iz ranih radova, iako je donekle pomeren: u skladu sa tim, sada možemo govoriti o jednoj *povesti*, a ne istoriji filozofije.

Pojam suštine, kao tradicionalno metafizički pojam, odlikovano je mesto ovakvog Hajdegerovog tretiranja tradicije: on više ne označava esenciju, ali naznačava nešto što se i pod esencijom pokušavalo artikulisati i misliti – naznačava bivstvovanje stvari o kojoj je reč.²² Dodatno, budući da se ovde radi o poznoj Hajdegerovoj filozofiji, to bivstvovanje nije shvaćeno prosto kao bivstvovanje *bivstvujućeg* (o kome je reč), već kao način da se ono misli polazeći od samog bivstvovanja. Drugim rečima, kada pita o suštini nečega – recimo, tehnike – Hajdeger pita o tome na koji se način to nešto može zahvatiti i razumeti polazeći od bivstvovanja samog, a ne od bivstvovanja tog bivstvu-

²¹ Up. von Hermann, F.-W., *Wege ins Ereignis*, str. 338; „Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking”, str. 106

²² Up. Grieder, A., „What did Heidegger mean by ‘essence’”, str. 184-185

jućeg.²³ Upravo zbog toga moguće je pitanje o suštini tretirati na dvojak način, kako smo to i činili tokom ovog rada: jednom kao pitanje o suštini stvari ili fenomena, a drugi put kao pitanje o mogućnostima povesnog mišljenja bivstvovanja.

Potvrdu ovakvog tumačenja nalazimo i u Hajdegerovom odgovoru na pitanje o suštini tehnike: suština tehnike, naime, određena je kao *postav* [*Gestell*].²⁴ Ovakav Hajdegerov odgovor neposredno nas odvaja od razumevanja suštine kao esencije: *postav* ne odgovara ni jednom od tradicionalnih određenja suštine, on se ne može izvesti nikakvom apstrakcijom, nikakvom varijacijom, nikakvim intuitivnim uvidom. Dodatno, posebno je važno to što *postav* ne može biti osnovom nikakve definicije u tradicionalnom smislu. Nasuprot tome, on marikra prelazak na jednu sasvim novu ravan – na mišljenje u novom registru.

Kada govori o postavu, Hajdeger kaže: „Po-stavlje znači skupljalački činilac onog postavljanja koje čoveku postavlja zahtev, to jest izaziva ga, da ono-stvarno razotkriva kao stanje na način ispostavljanja. Po-stavlje znači način razotkrivanja koji vlada u suštini moderne tehnike, a sam nije ništa tehničko”.²⁵ Do ovakvog određenja suštine tehnike Hajdeger dolazi nizom kompleksnih i uporednih analiza, koje polaze od uobičajenog razumevanja tehnike, preko određenja njene suštine u tradicionalnom smislu, njegovog razobručavanja i razvijanja do krajnjih dometa, te njegovog konačnog napuštanja novim zahvatom u pravcu postava. Detaljnu analizu ovih misaonih koraka na ovom mestu nećemo ponuditi, budući da bi ona zahtevala zasebnu i opsežnu studiju. Ipak, smatramo da je naš pristup već osvetlio njihov pozadinski smisao: naše pitanje sada je šta se zaista dobilo sa ovakvim određenjem suštine tehnike?

Kada Hajdeger suštinu tehnike određuje kao *postav*, a *postav* kao način razotkrivanja, on neposredno govori o bivstvovanju, shvaćenom u povesnom registru. Kako smo videli iz citiranog teksta, *postav* predstavlja suštinu tehnike, koja, opet, vlada savremenom epohom; ona, međutim, njom vlada tako što predstavlja onaj najviše samorazumljiv i samim tim previđen način razumevanja bivstvovanja, koji za tu epohu važi kao dominantan. Utoliko smo prethodno i govorili o tome da suština tehnike vlada čovekom: u savremenom dobu, smatra Hajdeger, sve što postoji čoveku je pojmljivo polazeći od jednog tehničkog modela. Pri tome se ne misli na model mehanicističkog mišljenja sa kojim se susrećemo u novovekovnoj misli, iako je suština tehnike i sa tim u bliskoj vezi; nasuprot tome, radi se o nivelisanju različitih načina bivstvovanja sagledanih iz perspektive mahinacije i računljivosti, odnosno na konačno zaklanjanje (načina) bivstvovanja uopšte i odbacivanje pitanja o bivstvovanju kao relevantnog.²⁶ U čuvenoj slici, Hajdeger će reći da savremeno doba u reci više ne vidi reku, na kojoj onda možda gradi hidrocentralu, već da reku unapred uračunava u hidrocentralu, da je ugrađuje u nju jednako kao i njene temelje i zidove, da reka sada predstavlja deo nacrtu hidrocentrale.²⁷ Sličan

²³ Up. Kockelmans, J. J., *On the Truth of Being*, str. 55; von Hermann, F.-W., *Wege ins Ereignis*, str. 338, 340

²⁴ Up. Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici”, str. 20

²⁵ Isto, str. 20

²⁶ Up. Hajdeger, M., „Čemu pesnici?”, str. 231

²⁷ Up. Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici”, str. 16-17

odnos važi, dalje, i za odnos čoveka prema drugom čoveku u različitim varijantama „socijalnog inženjeringa”, kao i, napokon, za odnos čoveka prema sebi samom.

Sušтина tehnike, onda, predstavlja ono što tehnika „zaista jeste”, način na koji se ona zaista potvrđuje. Njena osobenost, smatra Hajdeger, u tome je što ona, kao način raskrivanja istine bivstvovanja – pozadinski horizont razumevanja njegovog smisla, samu sebe sakriva upravo kao takav način raskrivanja. Drugim rečima, ono osobeno za suštinu tehnike, osobeno je i za savremenu epohu: ona, iako već operiše u nekom poimanju bivstvovanja, izričito *nije u poziciji da na to reflektuje*. Sušтина tehnike tako nam se ne pokazuje ni kao ispravan, ni kao pogrešan način raskrivanja bivstvovanja, već kao takav da sopstveni smisao i suštinu sakriva. Zaobilazeći problem bivstvovanja u celini, sušтина tehnike markira jednu epohu krajnjeg zaborava bivstvovanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA: SMISAO PITANJA O TEHNICI

Razmatranja Hajdegerovog pitanja o tehnici predstavili smo analizom načina na koji je ovo pitanje postavljeno, pozivajući se pri tome na osnovne postavke Hajdegerove pozne filozofije, kojoj ovo pitanje i pripada. Naša analiza za cilj je imala da pitanje o tehnici razloži na takav način da se ono zaista i sagleda kao jedno od ključnih pitanja njegove pozne filozofije: stava smo da tek spram takve veze ovo pitanje i njegov smisao mogu postati jasni i da se u skladu sa tim mogu adekvatno interpretirati. Ipak, naša analiza, budući više strukturnog karaktera, nije odgovorila na pitanje *smisla* postavljanja ovakvog pitanja na ovakav način – zaključna razmatranja posvetićemo upravo tome.

Kako smo prethodno videli, pitanje o tehnici smera na analizu savremene pozicije (filozofskog) mišljenja, na njene uslove i mogućnosti. U tom kontekstu sama tehnika predstavljena je kao odlikovani primer načina savremenog razumevanja bivstvovanja, odnosno mogućnosti njegovog promišljanja: u pitanju je zakrivanje samog problematizovanja razumevanja bivstvovanja [*Seyn*]. Poznato je da će Hajdeger upravo ovu situaciju, donekle profetski, shvatiti kao izvanrednu mogućnost da se raskrsti sa svim tendencijama koje su do nje vodile: čini se da je njih sada lakše zaobići, budući da sada znamo o čemu se zaista radi, odnosno u kakvoj poziciji jesmo. Smisao postavljanja pitanja o tehnici tako se iscrpljuje upravo u ovom sagledavanju pozicije savremenog filozofa – mislioca: ukoliko sa filozofijom treba započeti iznova i radikalno, utoliko se ništa ne sme prihvatiti bez prethodnog promišljanja. Smisao postavljanja pitanja o tehnici, dakle, ima dvostruku funkciju: sa jedne strane u pitanju je (radikalna) *deskripcija* datog stanja, a sa druge *prohibitivna funkcija* rasvetljavanja onih elemenata koji naše mišljenje na negativan način uslovljavaju i onemogućavaju drugi početak mišljenja.

Prema Hajdegeru, upravo u situaciji radikalne opasnosti – potpunog zakrivanja izvornih osnova mišljenja, moguće je prevazići ovu tendenciju koja obeležava tradiciju filozofije kao metafizike: do kraja dovedene tendencije jasno ocrtavaju svoje granice, te nas tako upućuju i na mogući izlaz iz problema. Ovakav zaključak Hajdeger često markira pod zastavom Helderlinovog stiha „gde je opasnost, tu raste i ono spasonosno”: tako će prevladavanje savremenog tehničkog doba prema Hajdegeru biti moguće tek uz pomoć umetnosti, kojoj, za razliku od tehnike – kao i od filozofije – bivstvovanje jeste

dostupno kao neskriveno. *Poiesis*, tako, treba da zameni *techne*: novi putevi filozofije za Hajdegera bitno idu u susedstvu njenom sa pevanjem. Ovo susedstvo pevanja i mišljenja iznova smera na prethodno više puta naglašavani problem načina filozofskog držanja: utoliko i pitanje o tehnici, kao i Hajdegerovo tematizovanje umetnosti, treba razumeti kao pomoćnu analizu za rešenje osnovnog problema njegove misli: šta je to filozofija?

CITIRANA LITERATURA:

Griender, A., „What did Heidegger mean by ‘essence’”, u: *Martin Heidegger: Critical Assessments*, Volume III, ed. C. Macann, Routledge, 1992

Guignon, C., „Philosophy and Authenticity: Heidegger’s Search for a Ground for Philosophising”, u: *Heidegger, Authenticity, and Modernity. Essays in honor of Hubert L. Dreyfus*, Vol. 1, M. Wrathall, J. Malpas (eds.), MIT Press, Cambridge/London, 2000

Hajdeger, M., „Što je to – filozofija?”, u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb, 1996.

Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici”, u *Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd, 1999.

Hajdeger, M., „Anaksimandrov fragment”, u: *Šumski putevi*, Plato, Beograd, 2000.

Hajdeger, M., „Čemu pesnici”, u: *Šumski putevi*, Plato, Beograd, 2000.

Hajdeger, M., *Prilozi filozofiji*, Naklada Breza, Zagreb, 2008.

von Hermann, F.-W., *Wege ins Ereignis*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1994

von Hermann, F.-W., „Contributions to Philosophy and Enowing-Historical Thinking”, u: *Companion to Heidegger’s Contributions to Philosophy*, C. E. Scott, S. M. Schoenbohm, D. Vallega-Neu, A. Vallega (eds.), Indiana University Press, 2001

Ijselling, S., „The end of philosophy as the beginning of thinking”, u: *Martin Heidegger: Critical Assessments*, Volume I, ed. C. Macann, Routledge, 1992

Kockelmans, J. J., *On the Truth of Being. Reflections on Heidegger’s later philosophy*, Indiana University Press, 1984

Lehmann, K., *Vom Ursprung und Sinn der Seinsfrage im Denken Martin Heideggers. Versuch einer Ortbestimmung*, Band II, Universitätsbibliothek, Freiburg i.Br., 2000

Maly, K., „Reading and thinking: Heidegger and the hinting Greeks”, u: *Martin Heidegger: Critical Assessments*, Volume II, ed. C. Macann, Routledge, 1992

Ridling, Z., *The Lightness of Being: a Comprehensive Study of Heidegger’s Thought*, Access Foundation, Kansas City, Missouri, 2001

Zarader, M., „The mirror with the triple reflection”, u: *Martin Heidegger: Critical Assessments*, Volume II, ed. C. Macann, Routledge, 1992

Wright, K., „The place of the work of art in the age of technology”, u: *Martin Heidegger: Critical Assessments*, Volume II, ed. C. Macann, Routledge, 1992

UNA POPOVIĆ
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

QUESTION CONCERNING TECHNOLOGY: HEIDEGGER'S
UNDERSTANDING OF MODERNITY

Abstract: In this essay Heidegger's question concerning technology will be analyzed against the background of the basic conceptions of his later philosophy. The question concerning technology in this framework will be analyzed in its constitutive elements, which will be presented as integral parts of Heidegger's inceptive thinking. The meaning of posing of the question concerning technology is understood here as one of few accentuated themes of Heidegger's new beginning in philosophy.

Keywords: Heidegger, technology, question, essence, philosophy

*Primljeno: 24.8.2013.
Prihvaćeno: 2.10.2013.*